

УДК 27-674.5(477.52)«1937/1938»

Оліцький В'ячеслав

кандидат історичних наук, керівник гуртка КЗ Сумської обласної ради – Обласний центр позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю
olitskyi@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5518-5127

КРИМІНАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА СУМЩИНИ У 1937–1938 РОКАХ: УМОВИ, МАСШТАБИ, НАСЛІДКИ

Стаття присвячена одному із важливих питань «Великого терору» – переслідуванню православного духовенства. Проаналізовано умови, в яких відбувалося кримінальне переслідування на Сумщині. Встановлено, що починаючи із середини 1930-х років владою створювалася система для середовища спецслужб, яка б сприяла масовій фальсифікації кримінальних справ. Церковнослужителі потрапили до числа категорій громадян проти яких ця система була спрямована. Результатом цього стало масове кримінальне переслідування та фізичне знищення священнослужителів у 1937–1938 роках. Охарактеризовано масштаби репресій серед православного священства регіону та визначено наслідки цих дій для релігійного життя краю. З'ясовано, що масштаби розстрілів та ув'язнень відрізнялися в залежності від адміністративного підпорядкування районів, адже територія сучасної Сумської області була сформована лише у 1939 р. Масовий терор стосувався не лише діючих священнослужителів, а й тих, хто офіційно змінив сферу діяльності.

Ключові слова: Православна церква, репресії, розстріл, священник, НКВС.

В сучасній українській історіографії важливою є проблема репресій проти Православної церкви. Попри значну кількість публікацій з даної теми, залишається ряд питань, які потребують подальшої наукової розробки. Одним із них є вивчення та наукове осмислення репресій на регіональному рівні. Сучасна Сумська область – одна із областей України, яка найбільше постраждала від більшовицьких гонінь на Церкву. Відродження духовності та традицій українського народу потребує налагодження державно-церковних відносин. Сприяє цьому у тому числі і дослідження порушеної у статті проблеми. Актуалізує дану тему і вшанування жертв «Великого терору» в Україні.

Метою даної статті є проаналізувати кримінальне переслідування православного духовенства на Сумщині у період «Великого терору», визначити міри покарання переслідуваного духовенства, масштаби та наслідки репресій проти священнослужителів Сумщини даного періоду.

Для проведення даного дослідження залучено архівні матеріали трьох архівів України – Галузевого державного архіву Служби безпеки України, Державного архіву Сумської області, Управління Служби безпеки України в Сумській області [19; 5]. Для складання діаграм було використано близько 150 кримінальних справ православного духовенства Сумщини за 1919–1940 рр. Інформаційний потенціал даної групи джерел дає змогу точно встановити ці показники. Разом із тим варто пам'ятати, що визначена на основі цих документів кількість репресованих не може бути остаточною, адже певна кількість кримінальних справ могла бути втраченою. Інформацію із даних джерел доповнюють статистичні дані НКВС даного періоду [16; 10]. Але так, як вони склалися за адміністративно-територіальним принципом

кінця 1930-х років в обласному масштабі, виникають певні труднощі із визначенням кількості репресованих та застосованих мір покарань безпосередньо на Сумщині, адже область була утворена у 1939 р. Загальна інформація стосовно підготовки та втілення масових репресій 1937–1938 років, лімітів та їх виконання міститься в нормативно-розпорядчих документах НКВС [11].

Чільне місце в дослідженні репресій проти православного духовенства належить працям сучасних українських істориків Л. Бабенко [2], О. Бажана [3], О. Ігнатуші [7], В. Пащенко [13]. Одним із перших в незалежній Україні дану проблему порушив та комплексно досліджував В. Пащенко, висвітлюючи різні аспекти репресивної політики 1920–1930-х років. О. Бажан висвітлив статистичний аспект в межах України, Л. Бабенко проаналізувала різні методи антицерковних утисків та місце в них радянських спецслужб.

Серед краєзнавців Сумщини варто відзначити праці О. Сотника [15; 14] та А. Чугай [17], які стосуються переслідування православного духовенства регіону у роки радянської окупації. Не зважаючи на те, що обидва автори наводять список репресованих священників, аналізу щодо застосованих методів покарань та визначення кількості репресованих у різні періоди дослідниками не проводилося. Таким чином, в історіографії немає дослідження, яке б визначило міри покарання та кількість репресованого духовенства на Сумщині у 1937–1938 рр., встановило б особливості, масштаби та наслідки такої політики у регіоні.

Друга половина 1930-х років в Україні характеризувалася посиленням наступом на «*бастіон реакції*» – православ'я. «*Вирішальний штурм*» Православної церкви у попередній період, який полягав у позбавленні її майна, виявився досить успішним для радянської влади. Церква, як і інші конфесії, була позбавлена матеріальної бази, віруючі – можливості задовольняти свої релігійні потреби, духовенство всіляко притіснялося державою, але це лише один аспект державної політики щодо Церкви у 1930-ті роки.

Другий аспект зводився до фізичного винищення священників, церковнослужителів та активних віруючих. У 1937–1938 рр. відбувалася ліквідація здебільшого колишніх пастирів, оскільки більшість храмів на той час були закриті, а більшість духовенства працювала у різних галузях народного господарства, залишалися безробітними або перебували в радянських таборах. Разом із тим, вони продовжували нелегально виконувати свої пастирські функції. Зміна способу життя, підлаштування під радянські будні і навіть офіційне зречення від священного сану не врятувало їх від подальшого переслідування НКВС, оскільки особи, котрі опинилися у полі зору радянських силових структур, знаходилися під наглядом і контролем впродовж усього життя.

Заходи, спрямовані на реорганізацію правоохоронних органів, проведені у СРСР у середині 1930-х років дозволили приступити до останнього штурму православ'я – фізичної ліквідації духовенства та активних віруючих. Хвилю репресій 1937–1938 рр. у СРСР, зокрема і в Україні, викликала постанова політбюро ЦК ВКП(б) «*Про антирадянські елементи*» від 2 липня 1937 р. та телеграма Й. Сталіна секретарям обкомів, крайкомів, ЦК республіканських компартій. У ній пропонувалося через особливі трійки НКВС заарештувати та розстріляти найактивніший ворожий елемент, менш активний – вислати [3, с. 7–8]. У середині 1937 р. репресивний апарат сформувався у розгалужений механізм, зорієнтований на масовий характер каральних заходів. Нехтування юридичними нормами, спрощення процедурних питань перетворювали його у грізну і часом безконтрольну зброю сталінізму.

30 липня 1937 р. народний комісар внутрішніх справ СРСР М. Єжов видав оперативний наказ №00447. Він ставив перед радянськими органами державної безпеки завдання – нещадно розгромити «*банду антирадянських елементів*». До цієї категорії

відносилося і духовенство. Операція мала початися з 5 серпня 1937 р. і тривати чотири місяці. Саме згідно з цим наказом усі репресовані поділялися на дві категорії. Перша категорія підлягала негайному арешту і після розгляду справ на засіданні трійок – розстрілу. Друга категорія підлягала арешту й ув'язненню у таборах на 8–10 р. Наказ передбачав затвердження кількості репресованих відповідно до категорій (ліміти). Він же затверджував і позасудовий репресивний орган – трійку. До її складу входили начальник підрозділу НКВС, секретар обласного комітету Комуністичної партії та прокурор. Трійки, зазвичай, формувалися на рівні області або республіки. У разі необхідності могли відбуватися виїзні засідання [6, арк. 4–16].

Наказ орієнтував слідчих на прискорене проведення слідства у спрощеному вигляді. У результаті цього слідства необхідно було виявити усі злочинні зв'язки ув'язненого. У реальності це означало, що слідчий мав отримати показання проти інших осіб. Після закінчення слідства справи направлялися не на розгляд суду, а на засідання трійок. На засіданні трійок справи мали представлятися у такому вигляді: ордер на арешт, протокол обшуку, вилучені під час обшуку речі, особисті документи, анкета заарештованого, агентурно-обліковий матеріал, протоколи допитів, короткий обвинувальний висновок. Як зазначає І. Шуйський, четвертий розділ оперативного наказу №00447 від 30 липня 1937 р., що складався із двох пунктів, фактично підміняв собою весь Кримінально-процесуальний кодекс УРСР [18, с. 218–221]. Він же чітко означив «церковників» як контингент, що піддавався репресіям [10, с. 295]. Наказ НКВС СРСР від 5 жовтня 1937 р. орієнтував його працівників на проведення у короткі терміни операції з метою рішучого розгрому церковно-сектантських контрреволюційних кадрів [9, с. 30]. Списки осіб, які підлягали репресіям у відповідності до наказів НКВС СРСР від 11 серпня та 20 вересня 1937 р., розглядалися також «двійками» у складі наркомів внутрішніх справ республіки чи начальника крайового (обласного) управління внутрішніх справ спільно з прокурорами відповідних регіонів. Був уведений порядок розгляду справ без виклику обвинувачених та свідків до суду «вищою двоійкою» – головою Верховного Суду СРСР та Прокурором СРСР. Їх постанови міг відмінити лише Пленум Верховного Суду СРСР.

З метою виконання даних наказів відразу ж відбулося затвердження лімітів. Маховик репресій розкрутився з такою силою, що постійно спускалися додаткові ліміти в середньому на 200–800 осіб для кожної області [16, арк. 2–3]. Лише за офіційними даними за друге півріччя 1937 р. особливі трійки НКВС при обласних управліннях УРСР використали ліміт по першій категорії чисельністю 32715 осіб, по другій – 50340 осіб. До 10 травня 1938 р. по першій категорії – ще 35483 особи, по другій – 830 осіб [16, арк. 68].

Репресії проти Православної церкви на території сучасної Сумської області здійснювалися відповідно до даних вказівок. Саме тому абсолютна більшість порушених кримінальних справ розглядалася не судом, а особливими трійками НКВС. Із 117 арештованих священників у 1937–1938 рр., 56 було розстріляно, 36 – ув'язнені у в'язницях, 2 померло під слідством [діаграма 1; 12]. Майже всі рішення, особливо про розстріл, приймалися саме трійками. Для порушення кримінальної справи та арешту достатньо було анонімного донесення або службової доповідної записки, а для визнання вини – показів одного-двох свідків чи зізнання підозрюваного. Цілком зрозуміло, що такі зізнання вибивалися силою та тортурами, не випадково, що лише серед священників Сумщини за період 1937–1939 рр. під слідством померло три пастирі: у Сумській тюрмі священник м. Білопілья О. Азбукін [1], позаштатний священник С. Бушуєв [4]; у Роменській тюрмі помер священник с. Калинівка Михайло Олександрович Гонтаровський [5]. Крім того слідство не пережив колишній настоятель Глинської пустині Ніктарій (Нуждін) [11].

У першу чергу заарештовували найактивніше та найвпливовіше духовенство. Так, 5 серпня 1937 р. було ув'язнено священика с. Середняки Петровського району Роменської округи. Звинуватили його у контрреволюційній діяльності, спрямованій на підтримку політики колективізації тощо. Проте, на нашу думку, справжня причина арешту полягала у тому, що він, був єдиним священиком у районі і мав зв'язок зі всіма церковниками сіл даного району [15, с. 73–74]. Не зважаючи на те, що у справі немає жодних конкретних фактів чи доказів вини священика, особлива трійка УНКВС по Харківській області 10 вересня 1937 р. ухвалила рішення про розстріл обвинувачуваного. Вирок було виконано 22 листопада 1937 р. в 0 год. 6 хв. [15, с. 74].

Хоча священнослужителів звинувачували у антирадянській пропаганді, контрреволюційній, а не релігійній діяльності, проте за найменшої можливості їхнє служіння висвітлювалося, як контрреволюція та діяльність, спрямована на повалення радянської влади. У липні 1937 р. співробітниками Липоводолинського райвідділу НКВС заарештовано священика с. Семенівка В. Базилевича. Звинуватили його у контрреволюційній діяльності, яка полягала у зборі підписів селян проти закриття церкви та хрещенні дітей. 17 вересня 1937 р. особлива трійка УНКВС по Харківській області ухвалила рішення про розстріл священика [15, с. 22–23]. За подібних умов було заарештовано настоятеля Покровської церкви с. Калинівка Роменського району М. Гонтаровського, який помер під слідством 1 січня 1938 р. Його *«контрреволюційна»* діяльність полягала у тому, що він проводив богослужіння на дому та в оточуючих селах, а також відправив листа до ВУЦВК з проханням відкрити закриту у 1936 р. церкву. Основою для обвинувачення послужили доповідні записки партійних функціонерів та влади села [5].

Згідно з директивою НКВС СРСР № 00485 від 11 серпня 1937 р. розпочалася так звана *«польська операція»*, яка мала покласти край *«фашистсько-повстанській»*, шпигунській, диверсійній та терористичній діяльності польської розвідки в СРСР. Закінчилася остаточна реалізація операції 1 серпня 1938 р. [15, с. 10–11]. Хоча серед релігійних громад вона була направлена насамперед проти католицького духовенства, не оминула і православних. 31 липня 1937 р. начальник Білопільського управління НКВС затвердив постанову про арешт настоятеля Покровської церкви м. Білопілья Г. Ружицького. Для священика це був уже третій арешт. Цього разу його, поряд із контрреволюційною діяльністю та антирадянською пропагандою, звинуватили у шпигунстві на користь Польщі, адже він був польським уродженцем та намагався декілька разів переїхати на батьківщину, у 1923 р. звертався в Польське консульство в Харкові. Днем раніше було заарештовано секретаря церковної ради цього ж храму О. Черемисову. Її також звинуватили у шпигунстві на користь інших держав. За рішенням особливої трійки обох було розстріляно 23 грудня 1937 р. в Харкові [14, с. 25–26].

Якщо на початку 1937 р. на Сумщині проводилися арешти окремих священиків, звинувачених в основному у антирадянській агітації та контрреволюційній діяльності, то з середини літа 1937 р. слідчі НКВС почали викривати цілі *«контрреволюційні церковні організації»*. Так, у ході оперативних заходів, восени 1937 р. було ліквідоване так зване *«контрреволюційне підпілля»* у Путивльському районі на чолі зі священиком Н. Іваненком, нелегальна контрреволюційна група одноосібників-церковників с. Черепівка Буринського району [9, с. 30].

Продовжилися арешти та розстріли діячів Православної церкви і у 1938 р. Було заарештовано групу священиків м. Білопілья, шість колишніх священиків м. Лебедин, двох священиків м. Тростянець тощо. Частина священнослужителів засуджено особливими трійками до розстрілу, частину – до різних термінів ув'язнення [14, с. 34–37]. Ліквідовано *«контрреволюційні націоналістичні організації»* на Глухівщині та Роменщині [19]. Така практика застосовувалася здебільшого відносно колишніх священнослужителів та вірних УАПЦ. У цьому випадку ко-

лективні кримінальні справи стосувалися не двох-трьох обвинувачуваних, їх кількість була набагато більшою. По справі викриття такої організації на Глухівщині проходить близько 30 осіб, 25 із яких було розстріляно. Ще однією характерною особливістю саме цих справ є те, що вони, в основному, розширюють коло причетних до розвитку та діяльності УАПЦ. Фактично кожен протокол допиту – це список нових прізвищ, причетних до функціонування цієї церкви. В подальшому ці протоколи допитів були основою порушення нових кримінальних справ.

Лише за офіційними даними НКВС того часу за період із 01.06.1937 р. до 09.01.1938 р. із числа православних засуджено 158 священників та 136 церковників. Із них 105 осіб – по першій категорії, 174 – по другій. Було викрито, а фактично сфальсифіковано 21 групову справу з загальною кількістю заарештованих 154 особи [16, арк. 2–3, 15–17, 178]. У Полтавській області протягом жовтня-грудня 1937 р. зазнало арештів по «церковно-сектантській лінії» 285 церковників та сектантів і 361 особа духовного сану. В січні-червні 1938 р. заарештовано ще 142 служителі культу [13, с. 252]. У ході оперативної роботи безпосередньо на території сучасної Сумської області у період «*Великого терору*» було проведено 117 арештів священнослужителів [діаграма 2; 12].

Не було жодного року, після приходу більшовиків, коли б не проводилися подібні арешти. До 1929 р. ситуація була досить стабільною. За рік проводилося близько 4 арештів, пов'язаних із духовенством. Кількість арештів значно збільшується, починаючи із 1929 р., і у 1930 р. сягає першого піку, після якого зменшується, сягнувши другого піку у 1937 р. [діаграма 2; 12]. Що стосується розстрілів, варто відзначити, що із 60 встановлених фактів, 56 припадає на 1937–1938 рр. При цьому, у 1937 р. було розстріляно 37 осіб [діаграма 1; 12]. Тут простежується ще одна особливість. Якщо у 1937 р. більшість вироків про розстріл винесено по Харківській області: 26 із 37, то у 1938 р. навпаки по цій області лише 6 рішень про розстріл, а по Чернігівській 12 із 19 розстріляних на теренах Сумщини. У 1937 р. на різні терміни ув'язнено 34 особи духовного звання, абсолютну більшість із них по Чернігівській області, у 1938 р. фактично всі заарештовані управліннями НКВС цієї області підлягали розстрілу.

У 1937 р. в Україні було репресовано 3970 осіб, звинувачених в антидержавних злочинах, як членів церковних і сектантських антирадянських угруповань. Це становило 4,7% від загальної кількості репресованих. По областях ситуація виглядає наступним чином: Вінницька – 1188 чол. (29,9%), Житомирська – 540 (13,6%), Одеська – 497 (12,5%), Чернігівська – 450 (11,3%), Донецька – 421 (10,6%), Полтавська – 281 (7,1%), Миколаївська – 146 (3,7%), Дніпропетровська – 114 (2,9%), Харківська – 60 (1,5%), Київська – 44 (1,1%), Кам'янець-Подільська – 8 (0,2%) [13, с. 251–252]. Таким чином, частина районів Сумщини входила до складу областей із найвищими показниками репресій проти духовенства, інша – до складу з найнижчими. Проте, якщо простежити тенденцію 1937–1938 рр., відразу помітно збільшення кількості жертв по кожній із областей. У Чернігівській області по лінії «*церковно-сектантської контрреволюції*» було репресовано 452 особи, із них православних – 304.

На листопад 1938 р. припало припинення «*Великого терору*». До цього часу було знищено або вислано велику кількість соціальних груп, які, на думку сталінського керівництва, заважали будувати комуністичне суспільство в СРСР. Значна частка репресованих припадає на священників Православної церкви. Починаючи з літа 1937 р., слідчі НКВС «викрили» та ув'язнили цілі «*контрреволюційні*» групи священників. Більшість вироків проти релігійних діячів на Сумщині у період «*Великого терору*» розглядали особливі трійки НКВС. Понад 50 % ув'язнених за рішеннями трійок було розстріляно, решту ув'язнено до різних термінів виправно-трудових таборів. Масові ув'язнення та розстріли православного духовенства у 1937–1938 роках завдали непоправної шкоди Церкві та релігійному життю Сумщини. Відновлення справедливості стосовно закатованих радянською владою священників відбувається сьогодні завдяки їхній реабілітації та канонізації Православною церквою.

Діаграма 1

Діаграма 2

Отже, репресії проти православної церкви на Сумщині у 1937–1938 рр. проводилися в умовах загальнодержавної істерії спрямованої на пошук та знищення ворогів радянської влади, як реальних так і надуманих. До числа таких ворогів було віднесено і православне духовенство. Кримінальне переслідування церковнослужителів відбувалося в створених більшовицьким режимом умовах, коли спецслужби перетворилися на караючу структуру підпорядковану волі вождя. За допомогою постанов та таємних наказів слідство перетворилося на формальність, його завданням стало документальне оформлення надуманої провини заарештованого. Крім того, на слідчих НКВС тиснули

директиви керівництва, що вимагали розстріляти або ув'язнити конкретну кількість осіб. Не випадково, що значна частина репресованих була духовного сану, адже боротьба проти Церкви в СРСР тривала майже два десятиліття. Особливістю даного періоду були колективні кримінальні справи так званого «націоналістичного підпілля», у які здебільшого об'єднували колишніх пастирів та вірних ліквідованої УАПЦ.

На Сумщині у період «Великого терору» було здійснено 117 арештів серед духовенства. Майже половину із заарештованих, 56 осіб – розстріляно, решту ув'язнено у радянські табори терміном на 7–10 років. Особливістю Сумщини є те, що вона не належала до однієї адміністративно-територіальної одиниці, але наслідки терору проти Церкви і духовенства виявилися для неї найтяжчими. В наслідок репресій, кульмінацією яких став «Великий терор», в регіоні на початок радянсько-німецької війни не залишилося жодного діючого храму, вціліли лише одиниці серед духовенства. Частина із вцілілих – ті, кого заарештували у попередні періоди і звільнили із радянських таборів у 1939–1941 рр.

Джерела та література

1. Азбукин, А.Н. *УСБУ в СО* (далі – Управління Служби безпеки України в Сумській області), ф. П., спр. П-1852. 30 арк.
2. Бабенко, Л. (2014) Технологія боротьби з Церквою (1920 – початок 1950-х рр.): «чекістський» сегмент. *Радянські органи державної безпеки в Україні (1918–1991 рр.): історія, структура, функції: матеріали круглого столу*. К.: Інститут історії України НАН України, с. 248–302.
3. Бажан, О. (2007) Репресії серед духовенства та віруючих в УРСР в часи «великого терору»: статистичний аспект. *З архівів ВУЧК-ДПУ-НКВД-КГБ*, 2, с. 7–18.
4. Бушуев, С.Г. *УСБУ в СО*, ф. П, спр. П-1853. 31 арк.
5. Гонтаровский, М.А. *УСБУ в СО*, ф. П, спр. П-974. 61 арк.
6. Збірник цілком таємних наказів НКВС СРСР за 1938–1939 рр. *ГДА СБУ* (далі – Галузевий державний архів Служби безпеки України), ф. 9, спр. 81, 304 арк.
7. Ігнатуша, О. (2004). *Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.)*. Запоріжжя: Поліграф, 440 с.
8. Книга учьота службовців релігійних культів Роменської Окрадміністрації. *ДАСО* (далі – Державний архів Сумської області), ф. Р-5702, оп. 1, спр. 260. 82 арк.
9. Латишева, Л., Корогод, Б., Осадчий, Ю. (2005). *Реабілітовані історією: Сумська область*, К. 1. Суми: ТОВ «Мрія - 1», 756 с.
10. Материали о работе Особой тройки при НКВД УСРР. Военных трибуналов и Военной коллегии Верховного суда. 1938 год. *ГДА СБУ*, ф. 16, спр. 0307. 220 арк.
11. Нуждин, Н.Ф. *ГДА СБУ*, ф. 6, спр. 75217. 27 арк.
12. Оліцький, В. (2017). Кримінальне переслідування православного духовенства Сумщини у 1919–1941 роках: особливості, масштаби, наслідки. *Історико-філософські дослідження молодих учених: матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Суми, с. 103–105.
13. Пащенко В. (1995). *Православ'я в Україні. Державно-церковні стосунки. 20–30-ті роки XX ст.* Полтава, 289 с.
14. Сотник, О. (2005) Репресії проти православної церкви на Сумщині: Випуск 1. Суми: Собор, 116 с.
15. Сотник, О. (2007) Репресії проти православної церкви на Сумщині: Випуск 2. Суми: Мак Ден, 124 с.
16. Управление НКВД по Черниговской области. Докладная записка о результатах оперативной деятельности. *ГДА СБУ*, ф. 16, спр. 0142. 203 арк.
17. Чугай, А., Анацький, В. (2005). *Мученики за віру*. Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 80 с.
18. Шуйський, І. (2014). Застосування органами державної безпеки УРСР методів морального та фізичного впливу на підслідних у період «Великого терору» в Україні. *Радянські органи державної безпеки в Україні (1918–1991 рр.): історія, структура, функції: матеріали круглого столу*. К.: Інститут історії України НАН України, с. 218–228.
19. Яковенко Н.З. и др. *ДАСО*, ф. Р-7641, оп. 2, спр. 216. 317 арк.

References

1. Azbukyn. A.N. *USBV v SO* (Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Sumskii oblasti), f. P, spr. P-1852. 30 ark.

2. Babenko. L. (2014) Tekhnolohiia borotby z Tserkvoiu (1920 – pochatok 1950-kh rr.): «chekistskyi» sehment/ *Radianski orhany derzhavnoi bezpeky v Ukraini (1918–1991 rr.): istoriia, struktura, funktsii: materialy kruhloho stolu*. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, s. 248–302.
3. Bazhan. O. (2007) Represii sered dukhovenstva ta viruiuchykh v URSR v chasy «velykoho teroru»: statystychnyi aspekt. *Z arkhiviv VUCHK-DPU-NKVD-KHB*, 2, s. 7–18.
4. Bushuev S.H. *USBV v SO*, f. P, spr. P-1853. 31 ark.
5. Hontarovskiy M.A. *USBV v SO*, f. P, spr. P-974. 61 ark.
6. Zbirnyk tsilkom taiemnykh nakaziv NKVS SRSR za 1938–1939 rr. *HDA SBU* (Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy), f. 9, spr. 8. 304 ark.
7. Ihnatusha. O. (2004). *Instytutsiinyi rozkol pravoslavnoi tserkvy v Ukraini: heneza i kharakter (XIX st. – 30-ti rr XX st.)*. Zaporizhzhia: Polihraf, 440 s.
8. Knyha uchota sluzhbovtiv relihiinykh kultiv Romenskoï Okradministratsii. *DASO* (Derzhavnyi arkhiv Sumskoi oblasti), f. R-5702, op. 1, spr. 260. 82 ark.
9. Latysheva. L., Korohod. P., Osadchyi. Yu. (2005). *Reabilitovani istoriiei: Sumska oblast*, K. 1. Sumy: TOV «Mriia - 1», 756 s.
10. Materyaly o rabote Osoboi troiky pry NKVD USRR. Voennykh trybunalov y Voennoi kollehyi Verkhovnoho suda. 1938 hod. *HDA SBU*, f. 16, spr. 0307. 220 ark.
11. Nuzhdyn N.F. *HDA SBU*, f. 6, spr. 75217. 27 ark.
12. Olitskyi. V. (2017). Kryminalne peresliduvannia pravoslavnoho dukhovenstva Sumshchyny u 1919–1941 rokakh: osoblyvosti, masshtaby, naslidky. *Istoryko-filosofski doslidzhennia molodykh uchenykh: materialy V Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Sumy, s. 103–105.
13. Pashchenko. V. (1995). *Pravoslav'ia v Ukraini. Derzhavno-tserkovni stosunky. 20–30-ti roky XX st.* Poltava, 289 s.
14. Sotnyk. O. (2005). *Represii proty pravoslavnoi tserkvy na Sumshchyni*: Vypusk 1. Sumy: Sobor, 116 s.
15. Sotnyk. O. (2007) *Represii proty pravoslavnoi tserkvy na Sumshchyni*: Vypusk 2. Sumy: Mak Den, 124 s.
16. Upravlenye NKVD po Chernyovskoi oblasti. Dokladnaia zapyska o rezultatakh operativnoï deiatelnosti. *HDA SBU*, f. 16, spr. 0142. 203 ark.
17. Chuhai. A., Anatskyi. V. (2005) *Muchenyky za viru*. Sumy: VVP «Mriia-1» LTD, 80 s.
18. Shuiskyi. I. (2014) Zastosuvannia orhanamy derzhavnoi bezpeky URSR metodiv moralnoho ta fizychnoho vplyvu na pidslidnykh u period «Velykoho teroru» v Ukraini. *Radianski orhany derzhavnoi bezpeky v Ukraini (1918–1991 rr.): istoriia, struktura, funktsii: materialy kruhloho stolu*. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, s. 218–228.
19. Yakovenko N.Z. y dr. *DASO*, f. R-7641, op. 2, spr. 216. 317 ark.

Olitskyi Viacheslav

CRIMINAL PROSECUTION OF THE ORTHODOX CLERGY OF SUMY REGION IN 1937–1938: CONDITIONS, SCOPE, CONSEQUENCES

The article is devoted to one of the important issues of great terror, namely the prosecution of the Orthodox clergy. The conditions, under which the prosecution was conducted in the Sumy region, were analyzed. First of all, our attention was given to the creation an atmosphere in which the security service investigators would be able to put into practice the wide-range repression. Such conditions included a change in the procedure of investigation, which put it out of objectivity and transformed it into the formality, likewise, the establishment of limits for the extermination or arrestment of the population and direct indications of appropriate action.

It has been estimated, that since the mid-1930s the governance had been creating such a system for the security services, which would contribute to mass falsification of criminal cases. Churchmen ranked among the categories of citizens against whom this system was directed. Consequently, the mass prosecution and physical destruction of the clergy were observed in 1937–1938. The scope of the repressions among the Orthodox clergy of the region was outlined and the consequences of these actions for the religious life of the region were defined.

It was determined that the scope of the executions and imprisonment varied according to the administrative subordination of the districts, as the territory of the Sumy region was formed only in 1939. In 1937 the majority of the executions took place in the districts, which were part of the Kharkiv region. There were arrestments for 7–10 years in the Chernihiv region, and vice versa in 1938. Obviously, this was due to the position of the local leadership of the repressive bodies.

Massive terror concerned not only acting ecclesiastics, but those who changed the sphere of activity officially. Working in the sphere of the national economy or even the change of place of living did not rescue the former clerics from the persecution. A particularly damaging blow was experienced by former churchmen and believers of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church. The practice of collective criminal cases, which were combined to several dozens of participants from different districts, was used on the subject of them.

The only charge was the involvement in the "counterrevolutionary nationalist organization", which actually meant adherence to the autocephalous church.

None of the persecuted churchmen was charged with religious activity. Everyone was accused of anti-Soviet propaganda and agitation or counter-revolution. Notwithstanding, there is no evidence of such actions in criminal cases. The only evidence related to religious activity.

In the aftermath of the repressions and "great terror" there was no Jewish functioning temple in Sumy region. Almost all the clergy were shot or imprisoned.

Key words: *an Orthodox church, the repressions, an execution, a churchman, the National Commissariat of Internal Affairs of the USSR.*